

הוא הולך בשדות

התיאטרון כאמנות ארכאולוגית:
החפירה אל תוך העבר בהצגות של קבוצת התיאטרון של רות קנר

אבנר בן-עמוס

אבי, עמנואל בן-עמוס, היה שחקן בתיאטרון הקאמרי, שנוסד בתל-אביב בשנת 1944. הוא הצטרף לתיאטרון בשנת 1946, וכבר שנתיים אחרי כן שיחק בו את התפקיד הראשי של אורי בהצגה **הוא הלך בשדות** על פי מחזה שכתב הסופר והמחזאי משה שמיר, בבימוי יוסף מילוא. שמיר פרסם בפברואר 1948 רומן באותו השם, אבל הייתה זו ההצגה, שהעלתה לראשונה ב – 31 במאי, אשר תפסה את מירב תשומת הלב הציבורית. הצגת הבכורה התרחשה שבועיים אחרי הכרזת העצמאות של מדינת ישראל ובעיצומה של מלחמת 1948, והשילוב של מה שהוצג על הבמה עם מה שהתרחש בזירה ההיסטורית הפך את ההצגה בבת אחת לאירוע לאומי שריתק את כל היישוב היהודי של אז. אורי, גיבור ההצגה, שב לביתו שבקיבוץ אחרי שסיים את בית הספר הפנימייתי החקלאי, ופוגש שם את מיקה, הנערה ניצולת השואה. הם מתאהבים ומתכננים לעבור לגור יחדיו, בעוד שהוריו של אורי עוברים תהליך הפוך, של פרידה: אימו, רותקה, עוזבת את אביו, וילי, לטובת גבר אחר, והאב מתגייס לצבא הבריטי (הימים הם ימי מלחמת העולם השנייה). אולם ההיסטוריה ב – ה' רבתי מתערבת באושרו של הזוג הצעיר: אורי נקרא לשרת בפלמ"ח, הארגון הפרה-מיליטרי של היישוב היהודי אשר נועד להיות עמוד השדרה של המאבק הצבאי נגד הערבים, ובינתיים מסייע להביא במחתרת מהגרים יהודים מאירופה. הוא מהסס בין מחויבותו לאהובתו ונאמנותו לאומה, ולמרות שמיקה נכנסת להריון הוא מעדיף, בסופו של דבר, את האומה. כאשר אניית מעפילים עומדת להגיע לחוף הארץ מאירופה נשלחת יחידתו של אורי לפוצץ גשר עליו שומרים הבריטים, כפעולת הסחה, והוא נהרג בפעולה. מיקה מתלבטת עוד לפני שהידיעה על מותו מגיעה אליה – האם לשמור את העובר שבבטנה או לבצע הפלה בשל אכזבתה מהתנהגותו האנוכית של אורי. היא מחליטה בסופו של דבר ללדת את ילדו של אורי, וכך נמהל הסוף הטרגי בתקוה של המשך השושלת.

הייתה זו הפעם הראשונה שהתיאטרון העברי העלה על הבמה גיבור צבר, צעיר יליד הארץ, דובר עברית במבטא ילידי, איתו יכל הציבור להזדהות. יתר על כן, מותו בשרות האומה הפך אותו לסמל של כל החיילים המתים האחרים ולמודל ראוי לחיקוי – הן במלחמת 1948 והן במלחמות שהתרחשו אחריה. ההפקה הראשונה של ההצגה זכתה לשבחי הביקורת ולאהדת הקהל, ואבי, שהיה בעצמו יליד הארץ, הפך בבת אחת לשחקן הפופולרי בישראל. מכיון שנולדתי בשנת 1951 לא יכלתי לצפות בהצגה של 1948 וגם הייתי צעיר מדי כדי לצפות בגרסה המחודשת שלה שהעלתה שוב בקאמרי בשנת 1956. אולם אחרי כן טרחתי לצפות בכל הפעמים בהם חודשה ההצגה: 1966 - תאטרון חיפה, 1997 - תאטרון באר שבע (לכבוד שנת היובל למדינת ישראל), 2008 –

תיאטרון בית צבי ו - 2019 – תיאטרון בית ליסין. המחזה חדר, אם כן, למחזור הדם של התיאטרון הישראלי, והמשיך לזרום בו שוב ושוב. יתר על כן, הוא גם עובד לסרט ב - 1967, בבימויו של יוסף מילוא ובכיכובו של אסי דיין, בנו של משה דיין, הרמטכ"ל לשעבר ושר הביטחון בתקופת מלחמת ששת הימים (1967). הסרט נפתח בתמונה בה בנו החייל של אורי חוזר מן המלחמה, ובדרכו לביתו שבקיבוץ עובר בבית הספר החקלאי בו אביו למד. הוא מביט בתמונת אביו עדויית השחורים שעל הקיר, ואורי שבצילום מתעורר לחיים יחד עם מעשיו בתקופה שקדמה ל - 1948. הסרט שמר על המבנה העיקרי ועל הרוח של המחזה, שקישר באופן ברור בין גבורה, מלחמה ושכול, תוך שהוא מעדכן אותו לתקופתו.

ביובל החמישים של תיאטרון הקאמרי, בשנת 1994, כבר לימדתי באוניברסיטת תל-אביב, והתבקשתי, על ידי אנשי החוג לתיאטרון שהכירו את אבי, לשאת הרצאה אודות ההצגה במסגרת כנס אקדמי על התיאטרון. על מנת להכין את ההרצאה קראתי את הרומן של משה שמיר **הוא הלך בשדות** (1948) ומה רבה הייתה הפתעתי כאשר הסתבר לי כי קיים שוני עמוק בינו ובין המחזה. למרות ששלב העלילה של שני הטקסטים דומה למדי, הם נבדלים זה מזה במוקד הפעולה שלהם וכתוצאה מכך גם במשמעותם. המחזה מזכיר, אמנם, את התסכול של אורי נוכח משפחתו המתפוררת ואת יחסו המורכב למיקה, אך אלה נותרים בשוליים, ואילו הדגש הוא על על ההקשר הפוליטי של התקופה, על מערכת הקשרים בין אורי וחבריו בפלמ"ח, ועל הפעולה שהביאה למותו. הרומן, לעומת זאת, מתמקד בממד הפרטי והמשפחתי, ובחיי הרגש של גיבוריו. זהו, למעשה רומן חניכה של אורי, אך זוהי חניכה שנכשלה: אורי, המצפה לחזור לחיק משפחתו האוהבת, מגלה כי הוא ניצב בפני בית הרוס ומפורק ומתקשה להשלים עם כך ולהשתלב מחדש בחיי הקיבוץ. הוא מתנחם תחילה בזרועות מיקה, אך נמלט מן המחויבות כלפיה אל החבורה של הפלמ"ח, ונפשו המסוכסת אינה נותנת לו מנוח. הוא נקרע בין הנאמנויות הסותרות שלו, מרגיש כי הגיע למצב חסר מוצא, ומתאבד בסופו של דבר בתאונת אימונים שהוא עצמו "מביים" כך שייחשב כגיבור. בעוד שהמחזה מאדיר את דמותו של אורי, והופך אותו מנער ילדותי לגבר נחוש המוכן להקריב את עצמו למען עמו, הרומן מגלה כלפיו יחס ביקורתי. שמיר מתאר אותו כנער אנוכי שאינו מסוגל לעכל את התפוררות משפחתו וגם לא לשאת באחריותו מול נערתו ההרה ומשום כך בורח - תחילה אל חבורת הגברים של הפלמ"ח ואחרי כן אל המוות. הרומן של שמיר מותח בעקיפין ביקורת נוקבת על הפרויקט הציוני, שביקש לבנות בארץ ישראל יהודי חדש, נחוש וגאה, אך יצר למעשה דור חסר נפשית אשר מעדיף להתגייס למשימות הלאומיות רק כי איננו מסוגל להתמודד עם הקשיים הכרוכים באינטימיות משפחתית (בן-עמוס 1999).

כיצד להסביר את הפער העמוק בין הרומן של שמיר והמחזה (שמיר 1989), שהופיעו כמעט באותו זמן? את התשובה יש לחפש בהבדל בין זמן החיבור של שני הטקסטים ובנסיבות חיבוריהם. שמיר כתב את הרומן בשנים 1945-1946, בהיותו חבר קיבוץ משמר העמק, בתקופה רגועה יחסית של חיי היישוב היהודי בארץ ישראל, תקופה שבה עדיין אפשר היה להתבונן במבט נוקב בחברה החדשה שנוצרה בהשראת תפיסת העולם הציונית ובייחוד בחיי השיתוף של הקיבוץ. שנה לאחר שסיים לכתוב את הרומן עזב שמיר את קיבוצו ועבר לתל אביב, ושם מסר את כתב היד לספריית פועלים, בית ההוצאה לאור של הקיבוץ הארצי – התנועה שאליה השתייך קיבוצו. ההוצאה הדפיסה אמנם את הספר, אך לא כרכה אותו וסירבה לפרסמו בשל עמדתו הביקורתית. הספר "נגאל" מן המחסן בזכות יוסף מילוא, מנהל תאטרון הקאמרי, שפנה לשמיר בתחילת מלחמת 1948 בבקשה שיעבד את הרומן למחזה. שמיר, שהיה נתון בצל המלחמה ונפילת אחיו הצעיר אליק (22 בינואר 1948), נעתר לבקשה, ויחד עם מילוא עיבד את הרומן ושינה לחלוטין את אופיו. בעוד שהרומן נכתב בנוסח ריאליסטי-פסיכולוגי, תוך צלילה לתוך חיי הנפש של הדמויות, המחזה הינו אפיזודי ומקוטע, עם תמונות הווי קבוצתיות, והוא כולל מרכיבים תיאטראליים א-ריאליסטיים הלקוחים מז'אנרים כגון התיאטרון האפי הברכטיאני והמסכת הציונית. כך נעלם כמעט לחלוטין הצד הביקורתי של הרומן, והמחזה נהפך לשיר הלל לחייל העברי, שכל חולשותיו נסלחות לו משהוא מקריב את חייו למען המולדת.

למרות שהרומן זכה להדפסות נוספות, היו אלה המחזה והסרט אשר קיבעו את דמותו של אורי בזיכרון הקולקטיבי של הציבור הישראלי, בתור חייל שמעדיף את טובת המולדת על פני טובתו האישית. על מנת לשנות זאת, ולהציג בפני הקהל גרסה אחרת של אורי ושל יחסיו עם משפחתו, התבססה ההצגה **הוא הולך בשדות** על שילוב של הרומן ושל המחזה. העיבוד השמיט את תמונות ההווי הקבוצתיות של הפלמ"ח והתמקד בעיקר במערכת היחסים שבין אורי להוריו ובינו למיקה. כדי למנוע את הזדהות הקהל עם דמותו של אורי וכדי להדגיש את מורכבותה, היא התפצלה בין ארבעת שחקני ההצגה (שני גברים ושתי נשים), והם גילמו אותה ברגעים שונים בחייו ולעתים אפילו בו זמנית. פיצול נוסף נעשה בסיום ההצגה: לפני הקהל הוצגו בזה אחר זה שני הסיומים – ההקרבה ההרואית שמסיימת את המחזה, וההתאבדות שמסיימת את הרומן. ביציאה מן האולם, כל צופה הוזמן לבחור בדף שבו מופיע טקסט הסיום המועדף עליו. מרכיב נוסף בעלילה שנשאר "פתוח" היה גורל הילד בבטנה של מיקה. אמנם, גם ברומן וגם במחזה היא מחליטה על שמירתו, אולם חלק זה נשמט בעיבוד. כך נותרה בידיה - ובידי הקהל - האפשרות לבחור במסלול הרצוי: ללדת את הילד ולגדלו לתוך המציאות הצבאית, או למנוע ממנו לצאת לאוויר העולם.

Bibliography

- Ben-Amos, Avner (1999). "He Walked in the Fields in 1948: Bereavement, Memory and Consolation", in Gad Keynar et. al., eds, *The Cameri: A Theatre of Time and Place*, Tel-Aviv, Tel-Aviv University, pp. 25-48 (in Hebrew).
- (2018). "National Memory", in Alain Dieckhoff, ed., *Routledge Handbook of Modern Israel*, Abingdon, Routledge, pp. 46-54.
- Shamir, Moshe (1948). *He Walked in the Fields*, Tel-Aviv, Sifriyat Poalim (the novel, in Hebrew).
- (1989). *He Walked in the Fields*, Tel-Aviv, Or-Am (the play, in Hebrew).
- White, Hayden (1990). *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Zerubavel, Eviatar (2003). *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*, Chicago, University of Chicago Press.